

У. М. Парпан

Навчально-науковий інститут права та психології
 Національного університету “Львівська політехніка”,
 кандидат юридичних наук, доцент
 кафедри адміністративного та інформаційного права

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ОСВІТУ В УМОВАХ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СУТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ

© Парпан У. М., 2016

У статті розглянуто питання законодавчого регулювання права на освіту. Здійснено аналіз міжнародних і національних нормативно-правових актів щодо закріплення права на освіту, проблем реформування освіти і науки в контексті асоціації України і Європейського Союзу. Розглянуто оптимізацію організації та проведення наукових досліджень і загальні підходи до реформування освіти, спрямовані на інноваційний характер розвитку освіти.

Ключові слова: освіта, реформування, Європейський Союз, інноваційна освіта, правове регулювання.

У. М. Парпан

ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА ОБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ АССОЦИАЦИИ УКРАИНЫ И ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА: СУЩНОСТЬ И ПРИНЦИПЫ

В статье рассмотрены вопросы законодательного регулирования права на образование. Проведен анализ международных и национальных нормативно-правовых актов по закреплению права на образование, проблем реформирования образования и науки в контексте ассоциации Украины и Европейского Союза. Рассмотрено оптимизацию организации и проведения научных исследований, общие подходы к реформированию образования, направленные на инновационный характер развития образования.

Ключевые слова: образование, реформирование, Европейский Союз, инновационное образование, правовое регулирование.

Ya. M. Parpan

THE HUMAN RIGHT TO EDUCATION IN ASSOCIATION UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION: THE ESSENCE AND PRINCIPLES

The article deals with the issue of legislative regulation of the right to education. The analysis of national and international normative acts regarding consolidation of the right to education, the problems of reforming education in the context of the Association of Ukraine and the European Union. Consider optimizing the organization and conduct of research and common approaches to educational reform aimed at innovative character of education.

Key words: education, reform of the European Union, innovative education, legal regulation.

Постановка проблеми. В умовах асоціації України і Європейського Союзу, що зумовило реформування економічної та політичної системи, всіх сфер сучасного життя, питання освіти набувають особливого значення. Для вирішення складних завдань, поставлених перед країною, необхідні нові підходи до змісту та рівня освіти, вкладення коштів у “людський капітал”. Це допоможе розвитку інноваційних процесів, дозволить Україні захистити територіальну цілісність,

зайняти гідне місце серед передових держав світу. Усвідомлення важливості освіти визначило необхідність проведення широкомасштабної реформи освіти, початок якої було покладено Законом України від 01.07.2014 №1556-VII “Про вищу освіту”. Для підвищення ефективності процесу реформування суспільства необхідно вивчення досвіду розвитку освіти в Європейському Союзі. Ретельний аналіз реалізованих схем, з урахуванням соціокультурних особливостей дійсності, дасть змогу не допустити негативних наслідків при реформуванні національної системи освіти. Відсутність негативних наслідків при виконанні цієї умови призведе до ефективного розвитку інноваційної освіти.

Аналіз дослідження проблеми. Теоретичні проблеми, пов’язані з правом на освіту, в сучасній правовій науці поки ще не були предметом багатоаспектного дослідження. Вивчення права людини на освіту зазвичай передбачає розгляд питань реалізації як публічної послуги в освітніх установах різних типів і захисту права органами державної влади України. Питанням правового регулювання права людини на освіту присвячені дослідження: В. Авер’янова, Н. Бортник, М. Мацькевича, Д. Мартиновського, Р. Ковальчука, В. Ортинського, О. Остапенка, Т. Полухтовича, Л. Рижак та ін. Найґрунтовніше були досліджені окремі аспекти правового регулювання освіти: конституційні норми про право на освіту, чинне законодавство про освіту, правовий статус суб’єктів освітніх відносин, особливості правового становища осіб, які потребують особливого захисту в освітній сфері, договірне регулювання освітніх послуг, державна діяльність у сфері освіти, міжнародний захист права на освіту та інші спеціальні питання. Ці дослідження дуже значимі, але вони не охоплюють усього кола проблем, необхідних для створення наукової бази освітньої реформи. Вимоги, що пред’являються до реформи освітньої системи, висувають нові завдання при дослідженні права на освіту. Вони повинні охоплювати не тільки суто юридичний аналіз проблеми, а розглянути право на освіту у взаємодії з державою та її органами, громадськими об’єднаннями.

Метою статті є аналіз теоретичні конструкції і способи нормативного закріплення права людини на освіту, його зміст і особливості.

Виклад основного матеріалу. Витоки права людини на освіту як права кожної вільної особи на отримання доступної, рівної та якісної освіти були закладені в працях видатних мислителів Античності, епохи Просвітництва, класиків філософської та правової думки Нового Часу, які розробили основу універсальних положень (принципів) права людини на освіту.

Право людини на освіту є нормативно-структурованою властивістю буття та формою реалізації інтересів особистості, що визначає міру індивідуальної свободи людини, зумовленою властивостями політичної, соціально-економічної та культурної діяльності держави в освітньому процесі, що розкриває характер взаємин особистості, суспільства і держави в цій галузі [1, с. 179].

Право людини на освіту регулює суспільні відносини, пов’язані з будь-якими формами навчання та виховання, має програмний і цільовий характер, що виражається в необхідності постійного вдосконалення законодавства про освіту та діяльності держави, пов’язаної з реалізацією права на освіту. Цей процес здійснюється на основі спільної діяльності людини, держави та суспільства в особі комерційних і державних інститутів, інтереси яких об’єднані єдиною спрямованістю, взаємодоповнюють один одного.

Особливістю права людини на освіту є поєднання “негативної” і “позитивної” складових свободи індивіда. Кожна людина має право вибору форм і методів навчання, в яке держава втручатися не має права, і захищений від дискримінації в освітній сфері (негативний аспект), але при цьому має право розраховувати на позитивні дії держави зі створення і належного функціонування системи освіти (позитивний аспект) .

Основний зміст права людини на освіту становлять чотири принципи: принцип свободи освіти, принцип рівного доступу до освіти, принцип державної участі в освіті і принцип рівності в освіті. Принципи права людини на освіту є універсальними. Їхнє закріплення в міжнародних

правових актах стало природним результатом розвитку різних освітніх систем у всьому світі з урахуванням специфіки кожної зокрема та єдності поставлених цілей.

Освітня система в кожній країні передбачає свою систему державної участі в освіті, засновану на традиціях освітньої системи, і тенденції її розвитку.

Національна освітня система має традиційні особливості: визначальна роль держави в сфері освіти; значних за кількістю навчальних дисциплін і за обсягом освітніх планів та програм; великої ролі виховання в освітньому процесі [2, с. 13].

Сутність права людини на освіту проявляється у міру розвитку і вдосконалення держави та суспільства: що складніше за технологічними та іншими параметрами стає суспільство, то більшого значення набуває освітній процес і право на освіту. При цьому об'єкт права людини на освіту вкрай широкий і включає в себе суспільні відносини, пов'язані з будь-якими формами виховання і навчання.

Право людини на освіту займає особливе місце в системі прав людини, будучи одночасно ядром культурного сегмента прав людини, правом “другого покоління”, і гарантією здійснення всіх інших прав людини – від права на життя до права на охорону здоров'я [3, с. 240]. У ньому поєднуються елементи “негативної” і “позитивної” свободи людини – кожен індивід володіє свободою вибору форм і методів отримання освіти, повинен бути захищений від дискримінації в сфері освіти (негативний аспект), але, крім цього, має право вимагати від держави створення необхідних для реалізації належного йому права умов (позитивний аспект).

Метою здійснення права людини на освіту є формування повноцінної вільної особистості та її підготовка до життя в суспільстві шляхом систематичної передачі знань і професійних орієнтацій, морально-етичних і правових нормативів, досвіду і формування у людини необхідних навичок. Зазначена мета єдина для всіх учасників відносин, пов'язаних з реалізацією права людини на освіту, – індивіда, держави і суспільства в особі комерційних і некомерційних організацій. Освітні відносини їх суб'єкти реалізують спільно, на основі принципу “співучасті”, й інтереси суб'єктів освітніх відносин об'єднані єдиною спрямованістю, взаємодоповнюють один одного і не повинні мати ієрархії.

Право людини на освіту має програмний і цільовий характер, тобто вимагає постійного вдосконалення освітнього законодавства, пошуку нових форм і методів забезпечення принципів права людини на освіту. Основну роль у реалізації права людини на освіту бере на себе держава, обов'язки якого кореспондують праву вимоги, що належить кожному індивіду.

Аналіз робіт філософів і правознавців античності, Середньовіччя, Відродження та Нового часу, європейського і американського законодавства XVII – початку XX століть показує, що право людини на освіту розвивалося протягом практично всієї історії людства. Питання рівного доступу до освіти, обов'язків держави в сфері освіти і рівності в отриманні освіти розглядалися ще в роботах філософів античності, а в епоху Відродження вперше була обґрунтована необхідність свободи освіти. Розвиток цих основних положень права на освіту привело до закріплення їх як принципів у національному, конституційному, а потім і міжнародному законодавстві.

Незважаючи на те, що свій конституційно-правовий статус право на освіту отримало тільки в 1937 році в Україні, можна сказати, що окремі його складові були встановлені в законодавстві Європи і Америки ще в XVII–XVIII ст. [4, с. 30]. Сьогодні зміст принципів права людини є універсальним і встановлено в міжнародному та національному законодавстві.

Принцип свободи освіти відображає “негативний” аспект свободи людини. Він передбачає захист свободи вибору видів, форм і методів отримання освіти, навчальних закладів і напрямів підготовки, а також свободу студента від нав'язування йому в процесі навчання ідеологічних, політичних, релігійних та інших установок, які йдуть у розрив з власними або сімейними поглядами і переконаннями. Крім того, свобода освіти передбачає обов'язкове отримання кожною людиною мінімального рівня освіти, оскільки без нього неможливі гідне життя в суспільстві, здобуття освіти і кар'єрний ріст. Чи передбачає вона і свободу батьків у виборі освіти для своїх неповнолітніх дітей, бо ж вони несуть відповідальність за їх подальше життя і розвиток. Усе це гарантує кожному рівну міру свободи в освіті.

Принцип рівного доступу до освіти також здебільшого виражає “негативний” аспект свободи людини і полягає в забороні дискримінації в цій сфері. Будь-який індивід незалежно від його статі, раси, національності, приналежності до релігійної конфесії, політичних переконань та інших вроджених особливостей або придбаної самоідентифікації, може претендувати на навчання в будь-якому навчальному закладі, з будь-якої спеціальності і в будь-якій формі. Принцип рівного доступу до освіти гарантує кожному рівність можливостей під час вступу до навчального закладу.

Принцип державної участі в освіті відображає “позитивну” свободу індивіда в сфері освіти і реалізується через здійснення державою в сфері освіти своїх основних функцій: економічної, соціальної та політичної. Кожна з функцій передбачає вчинення державою великої кількості позитивних дій за багатьма напрямками. При цьому обов’язки держави у сфері освіти не обмежуються встановленими міжнародними актами – вони розширюються в національному законодавстві та підзаконних актах. Інтереси держави, особи і суспільства в освітніх відносинах збігаються – у міру суспільного розвитку держава бере на себе дедалі більше обов’язків у цій сфері. Принцип державної участі в освіті гарантує можливість кожного на необхідну освіту.

Принцип рівності в освіті висловлює рівність прав кожного індивіда та їхню відповідність кореспондуючих обов’язків інших індивідів, держави та інших учасників освітніх відносин, а також рівність і відповідність правочинів держави та інших учасників освітніх відносин обов’язків кожного індивіда – тобто принцип еквівалентності. Він полягає в об’єктивній оцінці знань учнів, об’єктивне ставлення інших суб’єктів освітніх відносин до нього, а також відповідно отриманих знань і “позитивного результату освіти” – документа про рівень отриманої освіти. Крім того, принцип рівності в освіті передбачає забезпечення рівності в освіті людей з різними можливостями за станом здоров’я.

Отже, принцип рівності в освіті гарантує для кожного суб’єкта освітніх відносин рівність прав і обов’язків на всіх стадіях освітнього процесу.

Принципи права людини на освіту неподільні, висловлюють складні взаємини людини, суспільства і держави в сфері освіти, і тільки спільна реалізація всіх чотирьох розглянутих принципів може привести до здійснення права людини на освіту.

Міжнародні акти, що регулюють право людини на освіту, являють собою єдиний комплекс міжнародних стандартів [2, с. 12]. Їх можна поділити на: основні, що встановлюють принципи права людини на освіту, і мінімальні міжнародні стандарти в царині здійснення права; роз’яснювальні, що пропонують державам світу механізми здійснення принципів і мінімальних міжнародних стандартів у галузі освіти, а також встановлюють додаткові гарантії для індивіда і додаткові стандарти для охочих приєднатися до чинних міжнародних документів; охоронні, головним завданням яких є захист права на освіту в наднаціональних судових органах; і декларативні, що вказують на важливість права на освіту і на його міжнародне визнання. Разом вони складають єдиний комплекс міжнародних стандартів права людини на освіту.

Аналіз історії і сучасного стану зарубіжних освітніх систем показує, що визнання і нормативне закріплення принципів права людини на освіту об’єктивно необхідні для подальшого розвитку концепції прав людини. Конкретні форми їх регулювання і захисту відрізняються один від одного залежно від особливостей діючої в державі правової системи, але самі принципи і їхній зміст є універсальними.

Як зазначає В. Ортинський, “на сучасному етапі розвитку суспільства загалом зростає прогностична функція науки. Право у руслі цієї тенденції має бути зорієнтоване на виконання різноманітних завдань прогнозування на найближче та далеке майбутнє” [5, с. 9].

Формування інформаційного суспільства є передумовою розвитку інноваційної освіти. Необхідність відповідності освіти запитам суспільства, науки і економіки призводить до розвитку інноваційної освіти.

Г. Сільвер зазначає, що інноваційна освіта – це освіта, яка має ефективність, дає змогу досягти професійного рівня високої компетентності, заснованого на розробленні і впровадженні нових технологій та працює на випередження. Необхідність розвитку науки приводить до пред’явлення якісно нових вимог до системи освіти, що сприяє розвитку нових освітніх форм, концепцій і технологій, тобто розвитку інноваційної освіти [6, с. 150].

Розвиток економіки вимагає підготовки нового покоління дослідників і висококваліфікованих фахівців, готових до здійснення інноваційної діяльності в умовах ринкової економіки. Підготовка таких фахівців потребує розвитку інноваційної освіти, який стримується розривом між академічною та вузівською наукою. Зближення академічної науки і вишів сприятиме розвитку інноваційної освіти.

Становлення системи інноваційної освіти гальмує недосконалість законодавчої бази. Розвиток інформаційного суспільства та формування суспільства знання зумовлює необхідність розробки нових законів і нормативних документів, які мають регламентувати освітню діяльність [7]. Така необхідність сприятиме подальшому вдосконаленню інноваційної освіти.

Національна освітня система за всю історію свого розвитку виробила власні традиції: визначальну роль держави в освіті, широкі навчальні плани і великий набір дисциплін за кожною спеціальністю з наголосом на виховній функції в освіті. Тенденції реформування освітньої системи дають змогу підсумувати, що традиції освітньої системи змінюються. Це проявляється в тому, що роль держави в освіті трансформується, стаючи гнучкішою, при цьому зростає значення громадських інститутів. Система прийому в освітні установи за останні 10 років суттєво змінилася в бік забезпечення рівного доступу до освіти.

Для подальшого розвитку нормативного регулювання національної освітньої системи:

- необхідно продовжувати реформу освітньої системи для забезпечення ефективнішої реалізації права людини на освіту як одного з найважливіших конституційних прав людини;
- громадський контроль діяльності освітніх установ повинен бути повсюдним, здійснюватися на всіх етапах навчання, а також під час проведення ліцензування та акредитації;
- необхідно створювати державні стандарти якості освіти, в рамках яких встановлювати рекомендації не до тих дисциплін, які викладаються, а до інструментів і методів освіти, пропонуючи для викладачів та адміністрацій освітніх установ найефективніші шляхи надання якісної освіти.

У національній правовій літературі поки не існує єдиної думки про юридичну сутність якості освіти і співвідношення державного та громадського контролю в освітній сфері. Крім того, залишається невивченою історія нормативного закріплення права людини на освіту. Відсутність наукових робіт, які аналізують конкретні документи, що встановлюють нові для національної освіти норми, також не дає системі розвиватися в потрібному напрямку. Нам здається, що вирішення цих питань зробить реформу освіти в Україні всебічною та ефективнішою.

Оскільки в основі інтеграційних тенденцій сучасного розвитку Європейського Союзу лежать інформаційно-комунікаційні технології, які стрімко скорочують час впровадження наукових досягнень, то асоціація України і Європейського Союзу виступає як прояв сучасної науково-технічної революції, суть якої полягає в створенні тісного зв'язку виробництва, науки і освіти та перетворенні виробництва в широкомасштабний інноваційний процес. Сучасні інформаційно-комунікативні технології стали основою формування економіки, заснованої на знаннях.

Впровадження сучасних інформаційних технологій забезпечує цілісність інформаційної сфери, що розвивається згідно з певними закономірностями. Якщо ігнорувати закономірності розвитку інформаційної сфери, то знижується дієвість рішень, зменшується ефективність впровадження інформаційних систем у роботу органів влади, виникає необхідність реформування системи управління [8, с. 29].

З огляду на те, що зміни, пов'язані з асоціацією, стають об'єктивними (зокрема і в системі освіти), то особливого значення набуває інформаційна підготовка в сфері освіти, формування ряду навичок у молодого покоління та майбутніх фахівців в умовах масованого мережевого інформаційного впливу, можливість інтеграції їхньої професійної та повсякденної діяльності у світові інформаційні процеси, їх підготовка та адаптація до повноцінного життя в світовому інформаційному просторі. При цьому всі інтеграційні процеси, що відбуваються не тільки в економіці, але і в освіті, вимагають врахування найновіших досягнень науки в освіті, що становить суть інноваційної освіти.

Необхідною умовою розвитку інноваційності освіти є широка та глибока природнича, математична і гуманітарна фундаментальність. Необхідно поглибити та розширити взаємодії академічної і вузівської науки задля збереження та розвитку науково-технічного потенціалу країни. Сьогодні, незважаючи на прагнення до інтеграції, певний ступінь автономності характерний для установ науки та вищої школи. Ця відірваність академічної науки від вишу, хоча і зумовлена такими причинами, як робота “на ринок”, для пошуку відсутнього фінансування (що є актуальним для наукових установ і для вишів), втім, гальмує розвиток інноваційної освіти. Тісна інтеграція академічної та вузівської науки дасть змогу перейти на новий рівень розвитку науки у вищих навчальних закладах, що призведе до ефективного розвитку інноваційної освіти.

В епоху нових технологій освіта є не просто соціальною сферою, а вкладенням коштів у майбутнє країни, у чому повинні брати участь держава, суспільство, підприємства, організації, громадяни – всі зацікавлені в якісній освіті. Колишня законодавча база не може повністю задовольняти потреби інформаційного суспільства і знання, яке формує суспільство, тому новий Закон України “Про вищу освіту”, який регламентує розвиток системи вищої освіти в Україні, з’явився вчасно. Але поки що такий документ може бути тільки рамковим, оскільки неминуча його конкретизація, зокрема і через підзаконні нормативні акти. Якщо розробити та прикласти до такого “рамкового” закону пакет нормативних документів, які регламентують освітню діяльність (а саме: частка внутрішнього валового продукту, що виділяється на освіту, державні стандарти для бакалаврату, спеціалістів, магістратури, співвідношення навчальної, наукової, виховної роботи, рівень заробітної плати, розмір стипендій для студентів і аспірантів – усе те, що формує статус освітніх організацій усіх рівнів та забезпечує умови виконання ними професійних обов’язків, то через конкретизацію подібних проблем можна оцінити ступінь відповідності прийнятих новацій тим завданням, які ставлять перед системою освіти України. Ліквідація суперечностей і прийняття нормативних актів з урахуванням додатково розроблених проблем уможливить ефективний розвиток інноваційної освіти.

Висновки. Проведені заходи у доступі до освіти мали деякі позитивні результати. Однак нормативно-правове регулювання освітнього процесу не спирається на чітку вивірену концепцію, а прийняті підзаконні акти часом суперечливі, що не сприяє формуванню єдиної системи правового регулювання освітньої системи. Освітня система складається з освітнього законодавства, системи освітніх установ, системи державних органів, які здійснюють управління, контроль і нагляд за освітніми установами, недержавних організацій, що здійснюють діяльність, супутню освітньому процесу. Реформуються окремі інститути освітньої системи, змінюються форми освіти і правове становище освітніх установ, створюються нові види та методи контролю освітньої діяльності. Але необхідний комплексний підхід до освітнього процесу, який охопив би всі його аспекти.

1. Павлюх О. А. *Право на освіту: міжнародний та національний вимір (в контексті аналізу міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів)* / Павлюх О. А., Василенко Н. В. // *Наук. вісник Ужгородського нац. ун-ту.* – 2014. – Вип. 24. – Том 4. – С. 178–181. 2. Андрєєва Д. Є. *Місце правового регулювання суспільних відносин у галузі освіти в сучасній системі права України* / Д. Є. Андрєєва // *Вісник Запорізького нац. ун-ту.* – 2011. – № 1. – С. 11–15. 3. Яфонкіна І. П. *Проблеми оцінювання якості освіти в Україні в контексті державної політики* / І. П. Яфонкіна // *Порівняльно-аналітичне право.* – 2013. – № 3–2. – С. 239–241. 4. Шаповал Р. В. *Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні* / Р. В. Шаповал // *Право і безпека.* – 2011. – № 1 (38). – С. 29–35. 5. Ортинський В. *Новітні методи дослідження адміністративно-правових явищ* / В. Ортинський // *Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”.* – 2014. – № 782. – С. 5–9. 6. Silver H. *Managing to Innovate in Higher Education* / H. Silver // *British Journal of Educational Studies.* – 1999. – Vol. 47. – P. 145–156. 7. Шевченко Л. С. *Типологізація інноваційної діяльності та*

інновацій в освітній сфері / Л. С. Шевченко. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/01/Shevchenko.pdf> 8. Єсімов С. С. Використання інформаційних технологій як предмет адміністративно-правового регулювання / С. С. Єсімов // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Зб. наук. праць. Серія: юридичні науки. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. – № 827. – С. 24–30.

REFERENCES

1. Pavlyukh O. A. *Pravo na osvitu: mizhnarodnyy ta natsional'nyy vymir (v konteksti analizu mizhnarodnykh dohovoriv ta natsional'nykh normatyvno-pravovykh aktiv)* [The right to Osvita: mizhnarodny that national vymir in the context of the analysis mizhnarodnykh donovoriv that national regulatory as set]. *Science. News of Uzhgorod nat. the University*. 2014. Vol. 24. T. 4. pp. 178–181.
2. Andryeyeva D. Ye. *Mistse pravovoho rehulyuvannya suspil'nykh vidnosyn u haluzi osvity v suchasniy systemi prava Ukrainy* [Location of legal reguluyuvannya suspilnih vidnosin at the Branch osviti in suchasniy sistemi rights of Ukraine]. *News Zaporizkogo nat. the University*. 2011. Vol. 1. pp. 11–15.
3. Yafonkina I. P. *Problemy otsinyuvannya yakosti osvity v Ukraini v konteksti derzhavnoyi polityky* [Problems of otsinyuvannya of Quality osviti in Ukraïni in kontekst i derzhavnoï polityki]. *Porivnyalno-analitichne right*. 2013. Vol. 3–2. pp. 239–241
4. Shapoval R. V. *Konstytutsiyne pravo lyudyny i hromadyanyna na osvitu v Ukraini* [Konstitutsiyne Helsinki Human righti The Citizen on osvitu in Ukraïni]. 2011. Vol. 1 (38). pp. 29–35.
5. Ortyns'kyy V. *Novitni metody doslidzhennya administratyvno-pravovykh yavlyshch* [Zaporizhya methodological doslidzhennya administrativno legal yavisch]. *News Nat. the University “Lviv politehnika”*. ST. Sciences. Prace Seriya: yuridichni science. 2014. Vol. 782. pp. 5–9.
6. Silver N. *Managing to Innovate in Higher Education* / H. Silver // *British Journal of Educational Studies* [Managing to Innovate in Higher Education]. *British Journal of Educational Studies*. 1999. Vol. 47. pp. 145–156.
7. Shevchenko L. S. *Typolohizatsiya innovatsiyanoi diyal'nosti ta innovatsiy v osvitniy sferi* [Tipologizatsiya innovatsiynoi diyalnosti that innovatsiyino osvitniy sferi]. Available at: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/01/Shevchenko.pdf>
8. Yesimov S. S. *Vykorystannya informatsiynykh tekhnolohiy yak predmet administratyvno-pravovoho rehulyuvannya* [Vikorystannya informatsiynih tehnologiy yak thing administrativno legal reguluyuvannya]. *News Nat. the University “Lviv politehnika”*. ST. Sciences. Prace Seriya: yuridichni science. 2015. Vol. 827. pp. 24–30.